

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

ПОГРАНИЧЕН: белоградчишки

Белоградчишкият говор, разположен в крайния северозапад близо до границата със Сърбия, е представен в този сайт от селата Върбово (В), Репляна (Р) и Стакевци (С). Заедно с трънския говор той е част от по-голяма група говори, които споделят черти със съседните крайни източни сръбски диалекти. Поради това те се наричат преходни или пограничните говори. Изпорзват се и термините „у-говори“ и „ч-дж говори“, които насочват към основни диалектни черти споделени със съседните сръбски диалекти.

Който и термин да се използва за тази голяма група диалекти, забележителното е, че има толкова малко вътрешни различия, особено с оглед на факта, че контактите между северната част на групата (белоградчишкият говор, представен в този сайт от Върбово, Репляна и Стакевци) и южната (представена тук от трънския говор и село Насалевци) са редки поради значителното разстояние и планинската преграда между тях. Тъй като съществуващите различия заслужават отбелязване, двата говора са описани отделно

Следва списък на особеностите на белоградчишкия говор, базиран на текстовете от трите села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете. Всичките три села имат еднакви черти с изключение на окончанието за трето лице множествено число сегашно време (вж. последната точка по-долу за подробности).

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от селото (например Р1 = Репляна 1, Р2 = Репляна 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- Ятовата гласна се явява винаги като /e/.

Примери: *валѐло* (Р1: 67), *лѐп* (Р1: 87)

- Етимологичното *я* е запазено с няколко изключения.

Примери: *й̀а̀гн'е* (Р2: 7), *обич̀али* (Р2: 87) // *ч̀екай* (Р2: 100), *й̀ѐдене* (Р1: 88)

- Голямата носовка се явява винаги като /y/.

Примери: *п̀ут* (Р1: 20), *б̀уду* (Р3: 2)

- Малката носовка се явява винаги като /e/, включително след посталвеолни съгласни. Следователно процесът, известен като „смесване на носовките“, тук не се е осъществил.

Пример: *ч̀есто* (В3: 1)

- Големият ер се явява като /ъ/, както в много други български диалекти. Само в пограничните говори обаче малкият ер също се явява винаги като /ъ/.

Примери: *дъ̀н* (P1: 29), *венъ̀цът* (P4: 40)

- Силабичните плавни съгласни са запазени.

Примери: *кръ̀в* (P1: 23), *склѝче* (P1: 42), *вѝну* (P3: 4)

- Праславянските групи /**tj*/ и /**dj*/ се явяват съответно като /ч/ и /џ/.

Примери: *пра̀чам* (P1: 43), *разглѐцува̀* (C1: 49)

- Групата /чр/ + малък ер се явява като /цр/.

Пример: *црвѝни* (P2: 40)

Епентетичното /л/ не е изчезнало, както в много други български диалекти.

Пример: *земл'уту* (B1: 34)

- Меките съгласни се редки и никога не се появяват в членувани имена от мъжки род и в глаголни окочания (за разлика от много други български диалекти).

Примери: *дъ̀нът* (P2: 13), *болу̀* (P1: 103), *опòвну* (B3: 23)

Меки корелати имат само съгласните /к/, /г/, /л/ и /н/.

- Съгласната /х/ е изчезнала във всички позиции, като е заменена с /й/ след /е/ и с /в/ след /у/.

Примери: *рѝко* (P1: 18), *завану̀ла* (C3: 51), *дрѝйу* (P3: 24), *дѝва* (P3: 30)

- Съгласната /ф/ е заменена навсякъде с /в/.

Пример: *вамѝлийа* (P1: 11)

Съгласната /ф/ не се появява дори като беззвучен алофон на /в/.

Пример: *òвце* (P1: 80)

- Интервокално /й/ се замества с /в/ след /о/.

Пример: *стовà* (C2: 16)

- Групата /мн/ е дисимилирана в /мл/ в начална позиция и във /вн/ в други позиции.

Примери: *млòго* (P1: 42), *опòвну* (B3: 25)

- Пред гласна групата /йк/ се замества с /к' /.

Пример: *девòк'у* (B3: 13)

Ударение

- Ударението никога не се мести върху члена в едносрични съществителни от мъжки род.

Пример: *дѣньт* (P2: 13)

- Ударението е отнетно в неноминативните форми на двусрични съществителни от женски род.

Пример: *гѣру* (C1: 60)

- Ударението се мести върху тематичната гласна в еловите причастия, независимо от това има ли силабичен префикс, или не.

Примери: *чувѣл* (P1: 42), *доодѣли* (P2: 26)

Същото преместване се наблюдава в аористните форми, с изключение на формите за второ и трето лице единствено число, в които ударението е начално.

първо лице единствено число аорист: *укачѣ* (P1: 6)

второ лице единствено число аорист: *прѣти* (C2: 21)

трето лице единствено число аорист *кѣмну* (P1: 5), *прѣми* (P1: 49)

- Ударението е отнетно в сегашната парадигма на много глаголи от второ спрежение.

Пример: *свѣри* (P1: 83)

- Ударението често се мести върху окончанието при многосрични съществителни от мъжки род.

Пример: *очарѣ* (C4: 9)

- При някои прилагателни ударението се мести върху окончанието.

Пример: *големѣ* (P1: 14)

Морфология

- Плуралното окончание за съществителни и от мъжки, и от женски род е *-e/*.

Примери: *овчарѣ* (C4: 9), *ливѣдете* (P1: 97)

- В множественото число на прилагателни и елови причастия се различават формите за мъжки и за женски род.

Примери: *стѣрете* (P3: 14), *вѣдѣле* (P3: 15)

- Редовно се използват неноминативни форми на съществителни и прилагателни от женски род единствено число и съществителни от мъжки род за одушевени предмети.

Примери: *цркву* (P2: 6), *цѣлу* (C3: 28), *волѣ* (P1: 41)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж (родително-винителен в случая с анимираните съществителни от мъжки род) и е бил използван за всички други значения.

- Интересно следствие от горния факт е, че определителният член прибавен към тези форми също има падежни окончания (/ -ту/ за женски и / -тога/ за мъжколичен род).

Примери: *ливàдуту* (P1: 4), *кон 'àтога* (B1: 45)

- Крайната съгласна / -т/ е запазена в члена за мъжки род единствено число.

Пример: *вòлт* (P1: 15)

- Характерни форми за някои лични местоимения, например:

именителна форма за първо лице единствено число *йà* (P1: 4)

именителни форми за трето лице единствено число *òн* (P1: 5), *онà* (P1: 16), *онò* (P2: 34)

кратка винителна форма за трето лице женски род единствено число *з 'у* (P2: 63)

именителна форма за първо лице множествено число *ми* (P1: 20)

именителна форма за трето лице множествено число *они* [липсва в текстовете]

винителна форма за трето лице множествено число *н 'и* (P2: 19)

дателна форма за трето лице множествено число *н 'им* (P2: 19)

- Системата на показателните местоимения е тричленна, като идеята за близост се означава чрез форми с /ов-/, в допълнение към очакваните неутрални и дистантни форми, означени съответно с /т-/ и /он-/.

Пример: *овàй* (P4: 6)

- Окончанието за първо лице единствено число сегашно време е /-м/ за всички глаголи.

Пример: *насèм* (P1: 4)

- Окончанието за първо лице множествено число във всички времена (сегашно време, аорист, имперфект) е /-мо/.

Примери: *йдемо* (P1: 20) // *орàмо* (B2: 1), *ману̀мо* (P2: 116) // *òдеймо* (C4: 43)

- В окончанието за трето лице множествено число сегашно време липсва крайното /-т/, характерно за повечето други български диалекти. За допълнителен коментар относно тези форми вж. последната част.

Примери: *живейу* (P1: 51)

- Окончанието за трето лице множествено число аорист е /-ше/; във Върбово се появява и окончанието /-у/.

Примери: *развалìше* (P2: 8), *изèдоу* (B2: 51)

- Суфиксът /-на/ обикновено изпада в аористните форми и в еловите причастия, но при някои глаголи се наблюдават варианти.

Примери: *сèдо* (C1: 37), *пàдла* (P4: 13) // *свìкъл* (C2: 37), *свикну̀ли* (C2: 38)

- Имперфектните форми се образуват от основа разширена с морфемата /-ше-/.

Пример: *ймашемо* (P1: 3)

- Всички страдателни причастия се образуват със суфикса /-н/.

Пример: *свиена* (P2: 30)

- Отглаголните съществителни завършват на /-н'е/.

Пример: *тупан'е* (P3: 21)

- Частицата за бъдеще време е *че*, често следвана от съюза *да*.

Пример: *че да пуге* (C1: 32)

Различия

Единствената съществена разлика между трите села засяга окончанията за трето лице множествено число сегашно време. В Репляна и Стакевци глаголите от второ спрежение имат окончание /-е/, докато във Върбово то е /-у/.

Примери: *улòве* (P1: 113), *над̀унче* (C4: 47) // *сèту* (B3: 28)

Освен това в Репляна и Стакевци при глаголите от трето спрежение се наблюдава контракция на гласни, която липсва във Върбово.

Примери: *искàру* (P1: 96), *д̀уму* (C4: 18) // *сàкайу* (B3: 13)

ЛИТЕРАТУРА:

Тодоров, Цветан. 1936. Северозападните български говори. Сборник за народни умотворения и народопис, 41.